

Tóth Gábor:

A kanti morális szubjektum heideggeri kritikája

Az alábbi vizsgálódások a Kant által tematizált szubjektivitás-koncepcióra, konkrétan a személyiségként elgondolt morális szubjektum szerkezetének heideggeri kritikájára irányulnak. A problémára vonatkozó reflexiókra Heidegger életművének korai korszakában helyeződik különös hangsúly. A filozófus e korszakában megfogalmazott gondolati eredményei alapvetően a husserli fenomenológia fogalmi kereteire támaszkodnak. A kanti morális szubjektum ontológiai szerkezetét illető kritikai állásfoglalás lényegi tartalma és filozófiatörténeti relevanciája álláspontunk szerint három kitüntetett heideggeri mű, illetve szöveghely elemzése alapján érthető meg. Ezek a *Lét és idő* 64. paragrafusa, *A fenomenológia alapproblémái* címmel megjelentetett előadássorozat kötetének 13. és 14. paragrafusa, valamint a *Kant és a metafizika problémája* című mű azon fejezetei, ahol Heidegger a transzcendentálfilozófia fundamentálonológiai interpretációjából nyert fogalmi eredményeket az ember lényegfogalmát rögzítő egységes filozófiai koncepció szolgálatába állítja. Vizsgálódásunk e tematikus csomópontok elemzésén keresztül közelít a heideggeri Kant-kritika legfontosabb téziseihez.

A fenomenológia alapproblémái 13. paragrafusában A kanti Én-koncepció Heidegger értelmezésében az alábbi fő mozzanatokra tagolódik:

-*Personalitas transcendentalis*: Az appercepció eredendő szintetikus egységének megfelelően szerveződő Én-aspektus. A tulajdonképpeni transzcendentális Én.

-*Personalitas psychologica*: Az empirikus Énnak a kanti elméletben tematizált formája. A szubjektumnak saját empirikus állapotairól az apprehenzió útján szerzett közvetlen tudata.

-*Personalitas moralis*: A tiszta erkölcsiség sférája. Az eszes lényként elgondolt individuum érzékin-túli meghatározottságának a természeti törvények kauzális determinizmusától függetlenként tételeződő aspektusa, amely a szabadság által való okság alapját jelenti az erkölcsi törvény feltétlen parancsa által meghatározott cselekedetek gyakorlati sférájában. Ily módon az emberi egzisztencia legmagasabb rendű lét-meghatározottságaként jelenik meg.¹

¹ Heidegger 2001b, 159. sk.

A heideggeri intencióknak megfelelően képviselt metafizikai státuszából kifolyólag éppen a szubjektivitás ezen aspektusa bizonyul a legfontosabbnak, mivel rámutat annak lehetőségére, hogy a jelenvalólét autentikus létszerkezete elvi értelemben a kanti gondolkodás fogalmi keretei között is elgondolható legyen. Ennek alapján érthető, hogy Heidegger számára miért a kanti filozófia jelenti a „metafizika létfelejtés által uralt történetének” azon kitüntetett állomását, melynek értelmében az ember egységes filozófiai fogalmának rögzítésére irányuló törekvései miatt megkülönböztetett figyelem illeti meg. Az elemzések során látni fogjuk, hogy Kant végül kudarcot vall e nagyszabású „küldetés” teljesítésében, mindazonáltal az alapok megvetése szempontjából nélkülözhetetlen lépéseket tesz. A fentiek fényében tehát az erkölcsök metafizikájaként kidolgozott elmélet a tulajdonképpeniség egzisztenciális módusában tartózkodó jelenvalólét ontológiájának szerepét hivatott betölteni. A kanti argumentációk szemszögéből ennek alapját az képezi, hogy a moralitás intelligibilis szférájában is részesedő személyiség a transzcendentális fogalomrendszerben a feltétlen tisztelet tárgyaként nyeri el releváns ontológiai státuszát. Heidegger ezzel összefüggésben megfogalmazott lényegi kérdése a következőképpen hangzik: Hogyan határozható meg e létező (*personalitas moralis*) létmódja? Heidegger számára ennek alapját azon kanti alaptezés biztosítja, mely szerint az ember morális lényként történő elgondolása szükségszerűen maga után vonja annak belátását, hogy e lényt ontológiai értelemben sohasem ragadhatjuk meg pusztá eszközként, hanem nélkülözhetetlen, hogy ezen túlmenően a céltételezések érzékin-túli birodalmának részeként is tételezzük. „Az egész teremtsében bármit használhatunk *pusztán eszközként* is, amit akarunk, ha megvan hozzá a képességünk – egyedül az ember az, s vele együtt minden eszes teremtmény, aki *önmagábanvalóan cél*.”²

Heidegger eredeti filozófiai intenciói fényében azonban Kantnak az „erkölcsök metafizikáját” a „természet metafizikájától” élesen elhatároló megközelítése sem képes teljesíteni azokat a feltételeket, amelyek a személyiség létmódjának (a *Lét és idő* filozófiai kontextusának megfelelően a maga tulajdonképpeniségében megragadott Önmaga) végső ontológiai tisztázásához szükségesek. Mindazonáltal Heidegger leszögezi, hogy Kant elvitathatatlan érdekéként tartható számon, hogy sikerült döntő lépéseket tennie egy olyan ontológiai fogalomrendszer és elmélet kidolgozásának irányába, amely lehetővé teszi a *aDasein* egzisztenciális analízisét. A *personalitas moralis* kanti explikációja szolgál ugyanis alapul a személy (mint a célok birodalmába tartozó) és a dolog (mint a természeti determinizmus

2 Kant 2004a, 106-107.

szférájának része) között meghúzott éles kanti cezúrának. Heidegger a hagyománnyal szemben megtett „legjelentősebb előrelépés”-ként tartja számon, hogy Kant képes volt elhatárolni egymástól a személyt és a dolgot, melyek ennek következtében a létezés két eltérő alapl módjaként jelentek meg. Ez eredeti formájában Az erkölcsök metafizikájának a természet metafizikájával való éles kanti szembeállításában valósul meg, amely szoros összefüggésben áll a személy metafizikájának a dolog metafizikájától történő elhatárolásával. Álláspontja szerint azonban Kantnak ezen elhatárolás révén sem sikerült kilépnie az antik ontológiákat uraló értelmezési horizontból annak ellenére, hogy a személyiséggel nem rendelkező dologszerű tárgyakat élesen elkülönítette az emberi létmódtól, amelyet az öntudatnak az appercepció szintézisében megvalósuló transzcendentális egysége konstituál. Kantnál ugyanis mindkét szubsztancia (az énszerű *res cogitans*, és a nem-énszerű *res extensa*) ontológiai meghatározottságát tekintve egyaránt olyan létezők, amelyek természetüket tekintve nem különböznek az antikvitás szubsztancia-kategóriája által megragadható entitásoktól. Megjelölésükre Kant ugyan szintén a *Dasein*-terminust használja, de ennek fogalmi tartalma és filozófiai funkciója teljes egészében eltér a fundamentálonológia által alkalmazott *Dasein*-terminustól. A kanti értelemben vett *Dasein* ennél fogva kizárólag a dologszerűség statikus meglétét jelenti, míg a heideggeri *Dasein*-t léte tekintetében egy eredendő dinamizmus tartja fenn. Heidegger tulajdonképpeni célja az, hogy a kanti Én-értelmezést egy eredendő alapra támaszkodva, a *Lét és idő*-ben rögzített filozófiai intenció szerves részét képező ontológiai destrukció tárgyává tegye. Ezen keresztül kísérli meg igazolni, hogy a személyiség kanti interpretációja egy fundamentálonológiai indíttatású elmélet keretei között a maga egészét tekintve problematikus. E kérdésben Heidegger Kanttal szemben támasztott leglényegibb kifogása abban ragadható meg, hogy amikor a személyként elgondolt morális individuumot olyan létezőként határozza meg, mely szükségszerűen alá van vetve a szabadság által való okság törvényszerűségeinek, e morális személyiség létszerkezetét nem a maga eredendőségében tárja fel. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy Heidegger célja nem a Kant által rögzített filozófiai eredmények elutasító mellőzése, hanem éppen a kidolgozandó új ontológiai rendszer architektonikájába történő pozitív beépítése. Mint ahogyan Fehér M. István fogalmaz: „[...] fel kell mutatni és érthetővé kell tenni a hagyományos ontológiai alapfogalmak (szubjektum, én, ész, szellem) <<születési bizonyítványát>>. A destrukció célja nem a hagyomány pusztá félretelése, hanem éppen annak pozitív elsajátítása.”³

Elemzésünk soron következő részében a *personalitas moralis* Kant által tematizált szerkezetére, továbbá Heidegger fundamentálonológiai kritikájában

3 Fehér M. 1992, 115.

betöltött funkciójára helyezzük a hangsúlyt. A fenti elvekkel összhangban a személyiség a tiszta erkölcsiség szférájaként, a szabadság intelligibilis birodalmaként határozódik meg. Az individuum érzékin-túli meghatározottságának a természeti törvények determinizmusától függetlenként elgondolt aspektusa, amely a szabadság által való okság alapját képezi az erkölcsi törvény feltétlen parancsa által vezérelt cselekedetek szférájában. Ily módon az emberi egzisztencia legmagasabb rendű lét-meghatározottságaként jelenik meg.

A fenti belátások alapján igazolható, hogy a heideggeri intencióknak megfelelően éppen a szubjektivitás ezen aspektusa bizonyul a legfontosabbnak, mivel rámutat annak lehetőségére, hogy a jelenvaló lét autentikus létszerkezete elvi értelemben a kanti filozófia interpretációjának keretei között is elgondolható legyen. Ennek fényében érthető, hogy Heidegger számára miért a kanti filozófia jelenti a „metafizika létfelejtés által uralt történetének” azon kitüntetett állomását, melynek értelmében az ember lényegfogalmára kitüntetett figyelem fordítódik. Kiinduló tézisünk szerint a heideggeri argumentumok explikációja elvezet a Kant-értelmezés végkövetkeztetéséhez is, mely szerint a transzcendentális megközelítés végső értelemben kudarcot vall e nagyszabású feladat végrehajtásában, mindazonáltal az alapok megvetése terén nélkülözhetetlen lépéseket tesz.

Heidegger értelmezői intencióinak az erkölcsök kanti metafizikájával összhangban ennél fogva arra kell irányulnia, hogy Kant elmélete képes-e betölteni a tulajdonképpeniség egzisztenciális létmódjában egzisztáló jelenvaló lét fundamentálonológiai alapvetésének szerepét. Ennek alapját Heidegger a szabadság által való okság princípiuma által meghatározott személyiség ontológiai státuszában fedezi fel, amely a kanti transzcendentális megközelítés keretein belül az erkölcsi törvény irányában tanúsított feltétlen tisztelet tárgyaként tematizálódik. „A törvény iránti tisztelet mármint annak tudata, hogy az akarat szabadon veti alá magát a törvénynek [...] Az e tiszteletet megkövetelő, s egyben ki is váltó törvény, mint látni való, csak a morális törvény lehet”⁴ A tisztelet kanti fogalmának heideggeri analízise ily módon összekapcsolódik a morális én (*personalitas moralis*) létmódjának ontológiai megragadására irányuló elsődrendű törekvéssel. A probléma Heidegger számára az alábbi formát ölti: Ontológiai értelemben hogyan ragadható meg a kanti morális szubjektum *a priori* szerkezete? Heidegger kérdésfeltevésének alapját azon kanti alaptézis biztosítja, mely szerint az emberi létmód megragadására hivatott filozófiai lényegfogalom e létezőt sohasem annak puszta eszköz-mivoltában, hanem ezen kívül a célok intelligibilis (magánvaló, érzékin-túli) birodalmának részeként is tételezi. A morális öntudat lényegfogalmának rögzítésekor Kant egy olyan alapra támaszkodik, amely az in-

4 Kant 2004a, 98-99.

dividuum intelligibilis meghatározottságának elsődleges forrását képezi. Ez azonosnak tekinthető az erkölcsi törvény irányában tanúsított feltétlen tisztelet érzésével. A tisztelet morális diszpozíciójának specifikuma abban rejlik, hogy nem vezethető le olyan elvekből, melyeket empirikus összefüggések határoznak meg. Egyedül a tiszta gyakorlati ész *a priori* szerkezetéből származhatnak azok a feltételek, melyek az eszes lényként elgondolt emberi szubjektum legmagasabb rendű ontológiai meghatározottságát alapozzák meg. Ennek lényege az individuumnak a szabadság által való okság elvének megfelelő létmódjában lelhető fel. Ez azt jelenti, hogy az erkölcsiség szférájában a szubjektum kizárólag a saját maga által megalkotott törvények követelő erejének rendelődik alá, melynek hatóköre egyetemes és abszolút. Az erkölcsi törvény ezen abszolút-érvényűségéből származik a morális személyiség akaratanak transzcendentális feltételeken nyugvó autonómiája. Ennek megfelelően az ember filozófiai értelemben olyan lényként határozódik meg, akinek cselekedeteit a személyiség érzékin-túli meghatározottsága determinálja. E létállapot garantálja, hogy az egyén oly módon tesz szert önmön belső állapota megragadására, hogy eközben semmiféle külső kényszernek nem veti alá magát. Ebből az is következik, hogy azon konkrét cselekedetei, amelyek személyiségének e specifikus szerkezetéből származnak, szintén az autonómia elvét kell, hogy kövessék. A tisztelet ennél fogva az individuum legmagasabb rendű ontológiai meghatározottságát, önmaga intelligibilis lényként történő tételezését alapozza meg. Heidegger ezzel összefüggésben rámutat arra, hogy a tisztelet ezen „érzése” a transzcendentális emberfogalom legfelsőbb fakultásából, az ésből ered, amely az erkölcsi törvény által támasztott követelmények egyetemes-érvényűségének forrását képezi. A morális érzésben ily módon az individuum önmagával szemben tanúsított általános felelőssége nyilvánul meg, ami a személyiség ontológiai struktúrájának alapja.⁵ Heidegger hangsúlyozza, hogy Kant a tisztelet fenti analízisének kivitelezése által kerül legközelebb a *Dasein*-ként felfogott jelenvalólét tulajdonképpeni önmaga-létének (autentikus egzisztencia) megragadásához.⁶ Ennek megfelelően a tisztelet érzékin-túli, ily módon a fizikai természet determinizmusától teljességgel független érzésében az emberi egzisztencia a szabad cselekvés abszolút képességeként nyilvánul meg. A szabadság e formáján alapuló, morális felelősség szolgál a tulajdonképpeni *Önmaga* elnyerésének alapjául.⁷ A tisztelet révén megvalósuló önmeghatározás képessége ennél fogva kizárólag egy olyan létezőt illethet meg, amely önmaga céljaként egzisztál. A tisztelet ily módon azonosnak bizonyul az önmaga iránt érzett felelősség érzésével. Az a

5 Heidegger 2001b, 171-173.

6 I. m. 173-174.

7 I. m. 174.

képesség, illetve lehetőség, hogy az individuum képes e diszpozícióra pozitív értelemben szert tenni, az öntörvényadás, illetve a morális autonómia meghatározottságaival ruházza fel. amelynek átélése során az individuum semmilyen külső kényszernek nem vetetik alá. E tézis érvényességének belátása az emberi lény metafizikai szabadságának transzcendentális megalapozását eredményezi. A létük tekintetében szabad lények ennél fogva Kant rendszerében intelligenciaként, intelligibilis lényekként jelennek meg. Heidegger szerint azonban Kant végső értelemben (a létezők összessége ontológiai horizontjára tekintettel) mégsem jut el odáig, hogy e létezők létmódját megragadja. Ebben keresendő ontológiai „mulasztásának” leglényegesebb mozzanata.⁸ „Az *Én létmódjáról az Én mint morális személy interpretációjából nem kapunk autentikus információt.*”⁹ A következőkben Heidegger e tézisének megvilágítására teszünk kísérletet.

A personalitas moralis kategóriájának fundamentálonológiai elégtelensége

A kiindulási alapot a problémának a fundamentálonológia nézőpontjából megvalósítandó analízise képezi. Heidegger ezzel összefüggésben megfogalmazott legfontosabb tézisével összhangban Kantnak az „erkölcsök metafizikáját” a „természet metafizikájától” élesen elhatároló distinkciója nem feleltethető meg azoknak a feltételeknek, melyek nélkülözhetetlenek lennének az erkölcsi személy ontológiai szerkezetének végső és egyértelmű tisztázásához. Mindazonáltal Heidegger leszögezi, hogy Kant elvitatathatlan érdeme, hogy sikerült döntő lépéseket tennie egy olyan ontológiai fogalomrendszer és elmélet megalkotása irányában, mely reális alapként szolgálhat a *Dasein* egzisztenciális analitikája számára. A *personalitas moralis* kanti explikációja szolgál ugyanis alapul a személy (a célok birodalmának részét képező entitás) és a dolog (mint a természeti determinizmus szférájának része) között megállapított éles kanti cezúrájának. Heidegger a hagyománnyal szemben megtett „legjelentősebb előrelépése”-ként tartja számon, hogy Kant ontológiai értelemben elhatárolta egymástól a személyt és a dolgot, melyek ily módon filozófiájában a létezés két eltérő alaplómódjaként fejeződtek ki. Heidegger úgy véli, hogy Kant világosan látta annak lehetetlenségét, hogy a személyként felfogott szubjektumot meglévőként, azaz kéznéllevő szubsztanciaként interpretálja, azonban a létezők létmódjainak ezen alapvető elhatárolásán keresztül

8 I. m. 180.

9 Uo.

sem sikerült meghaladnia az antikvitás ontológiai attitűdjét uraló értelmezési horizontot.¹⁰ Ennek következtében Kant ontológiai irányú kérdésfeltevése pusztán arra korlátozódik, hogy mind a természeti létezők, mind pedig a személyek (intelligenciák) létehez a szubsztancia hagyományos fogalma mentén közelít. A szubjektumot ily módon a természeti tárgyakkal természete szerint egynemű, dologszerű képződményként fogja fel. E felfogás alapjaiban kerül szembe Heidegger jelenvalólét-értelmezésével: A jelenvalólét szubsztanciája egzisztenciaként, tehát mindenfajta dologszerűség ellenpontjaként tematizálódik: „[...] az *ember szubsztanciája az egzisztencia*.”¹¹ A *fenomenológia alapproblémái* kontextusában a szubjektum létének a megléttel való azonosítása az ember ontológiai értelemben vett végességének, ennek következményeként pedig az autentikus önmegértés elvi lehetetlenségének állítását implikálja. A személyek ily módon véges szubsztanciaként értelmeződnek, létük szerkezete tehát nem fedhető fel a maga teljességében. Ennek ténye az emberi megismerést elsődlegesen meghatározó receptivitás alapján igazolódik, amely egyben e létmód végességét is feltárja: „A véges szubsztanciák egy másik létezőből csupán azt fogják fel, amit ez a létező önmaga hatásaként a megragadó szubsztancia felé fordít.”¹² Az emberi létmódra jellemző végesség tehát a szubjektumnak a receptivitásra való szükségszerű ráutaltságában keresendő, vagyis az arra való képtelenségben, hogy önmaga egy másik létező megteremtője, elő-állítója legyen. E tézis elfogadása annak belátásához vezet, hogy Kant szubjektumfelfogása az egzisztenciális analitika keretein kívül reked. Ebből következik, hogy nem képes pozitív módon rámutatni a személyiséggént felfogott emberi egzisztencia tényleges ontológiai szerkezetére.¹³ A *Kant és a metafizika problémája* című mű koncepciójával összhangban éppen e tényből következik Kant visszariadása a transzcendentális képzelőerő által *A tiszta ész kritikája* kontextusában betöltött funkciónak az emberi létmód egészére kiterjedő, ontológiai érvényű kiterjesztésétől. Az emberi létmód autentikus ontológiai meghatározottsága a transzcendentális képzelőerő tevékenységéből származik, amennyiben az idő transzcendentális horizontjának konstitúcióján keresztül egységet teremt a megismerés két konstitutív eleme, az érzékiség és a gondolkodás (értelem) között. Kant ennek megfelelően Heidegger szerint az ókori-középkori ontológia pályáját járja be annak ellenére, hogy a személylét attribútumaival nem rendelkező, a meglét (szintén a *Dasein*-terminus szerepel, azonban jelentése teljes egészében eltér a *Lét és idő*-ben használt terminusétól) kategóriájával jellemzett,

10 I. m. 187.

11 Heidegger 2001a, 248. (kiemelés az eredetiben)

12 I. m. 190.

13 I. m. 194.

dologszerű szubsztanciaként felfogott tárgyakat határozottan az emberi létmódtól eltérő természetüként tételezte. Kantnál ugyanis a létező mindkét aspektusa, az én mint *res cogitans* és a nem-énként felfogott természet mint *res extensa* ontológiai meghatározottságuk szerint egyaránt *szubsztanciák*. Meghatározásukkor Kant ugyan szintén a *Dasein* fogalmát alkalmazza, azonban ennek jelentéstartalma és ontológiai funkciója teljes egészében eltér a fundamentálonológia által alkalmazott *Dasein*-terminusétól. Eszerint a Kant által használt *Dasein* szükség-szerűen egy szubsztancia meglétére kell, hogy vonatkozzon. A heideggeri *Dasein*-fogalom ellenben azon létmód megnevezésére szolgál, amely specifikusan az emberi egzisztenciát világban – benne – létként jellemzi az időbeliség transzcendentális horizontjába ágyazottan. A fenti állítás fényében a Heidegger Kant-interpretációjának egészét meghatározó törekvés abban jelölhető meg, hogy a kanti Én-értelmezést a jelenvalólét egzisztenciális analitikájára mint eredendő alapra támaszkodva vesse alá az ontológiai destrukció eljárásának. Ennek révén arra próbál rámutatni, hogy a morális meghatározottságú személyiség átfogó kanti interpretációja a fundamentálonológia módszertani elveinek tükrében a maga egészét tekintve problematikusnak bizonyul. E tézissel összefüggésben Heidegger Kanttal szemben támasztott leglényegesebb kritikai állásfoglalása úgy fogalmazható meg, hogy Kant, amikor a személyiségként elgondolt morális individuumot olyan létezőként határozza meg, mely egyedül a szabadság által való okság törvényszerűségeinek van alárendelve, mindazonáltal e létező ontológiai alapjához nem férhet hozzá. Ennek lehetetlensége a receptivitásnak az emberi szubjektum felett gyakorolt „egyeduralmából” vezethető le. A véges szubsztancia nem képes egy másik szubsztanciát a maga teljességében megismerni, mert annak nem megteremtője, pusztán csak befogadója. Létező csak elő-állítottként lehet számára adott, mégpedig oly módon, hogy az empirikus szemlélet által megjelenítettként afficiálja a megismerőtevékenységet. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy Heidegger célja nem a Kant által elért filozófiai eredmények elutasító cáfolata, hanem azoknak az ember új alapokra helyezett ontológiájába történő integrálása. Ennek legfőbb célját az emberi végesség *a priori* elvekre alapozott, átfogó ontológiai explikációja jelenti, amely a *Kant és a metafizika problémája* című műben kerül kidolgozásra.

Heidegger szerint a személy és a dolog ontológiai értelemben történő megkülönböztetése a moralitás kanti koncepciójának legfontosabb mozzanata, amely közvetlen kapcsolatba leszögezi, hogy Kant mind a személy, mind pedig a „dologi” létmód tárgyalása során a '*Dasein*' – terminusát alkalmazza, ezáltal felmutatja a heideggeri Kant-értelmezés központi problémáját. A '*Dasein*' Kant által használt fogalma ugyanis a heideggeritől radikálisan eltérő jelentéstartalommal rendelkezik, mivel olyan létezőkre vonatkozik, melyeknek létszerkezete a

szubsztancialitás elvén alapul. Ebből következik, hogy Heidegger a morális szubjektumnak Kant által a tisztelet érzésének elemzésén keresztül feltárt szerkezetét – az ember metafizikai lényegfogalmának meghatározása terén felmutatott eredmények ellenére – egészében véve problematikusnak tekinti.

A personalitas moralis explicit heideggeri értelmezése

A továbbiakban a *personalitas moralis* létmódjára vonatkozó heideggeri elemzéseket tesszük konkrét vizsgálat tárgyává. *A fenomenológia alapproblémái* 14. paragrafusában kerül sor a kanti morális szubjektivitás átfogó és explicit kritikájára, amelyet a *Lét és idő*-ben explikált fenoménfogalom alapoz meg. Heidegger szerint a kanti Én-felfogás leglényegesebb eleme, amelyen keresztül bepillantást nyerünk az emberi szubjektivitás lényegébe, a személylét és annak specifikus szerkezete. A személy a kanti filozófiában morális öntudatként tematizálódik, vagyis a tulajdonképpeni (autentikus) értelemben vett személyiség ontológiai szerkezeteként. A moralitás további kulcsfogalmaként Heidegger a személyiséggént felfogott individuum önmeghatározásának azon aspektusát emeli ki, miszerint e lény természetéből következően önmaga céljaként egzisztál, tehát ontológiai értelemben öncélként határozható meg. Ebből következik, hogy létmódját tekintve radikálisan el kell különülnie a pusztán dologi szubsztanciaként elgondolt természeti létezőktől. (*res extensa*) E létezők Heidegger szerint nem képesek saját létezésük öncélként történő tételezésére, tehát minden esetben pusztán eszközként gondolhatóak el, melyeket az öncélként tételezett létezők tevékenységeik során felhasználnak.¹⁴ Gondolatmenete konklúziójaként Heidegger leszögezi, hogy „Az erkölcsök metafizikájának” (ami a személy ontológiájaként is elgondolható) és a „természet metafizikájá”-nak (a kéznéllevő dolgok metafizikája) elhatárolása révén Kant döntő előrelépést tett az emberi létmód fundamentálonológiai meghatározásának irányába. Ez véleményünk szerint abban nyilvánul meg, hogy tézisei által pozitív értelemben megelőlegezte az (*Lét és idő*-ben kifejtésre kerülő) *ontológiai differencia* elvét, amely Heidegger gondolkodásának egyik alappillére.¹⁵

A heideggeri kritika leglényegesebb pontja értelmében a *personalitas moralis* struktúrájának és létmódjának kidolgozása során Kant a személyiség létmódját ontológiai értelemben dologként (*Ding, res*) ragadja meg.¹⁶ Ennek értelmében a

¹⁴ Heidegger 2001b, 175-176.

¹⁵ I. m. 177.

¹⁶ I. m. 178.

személy olyan „dolognak” tekinthető, amely önmaga céljaként egzisztál. E meghatározás az összes pozitív ontológiai következménye ellenére sem teszi hozzáférhetővé a jelenvalólétként felfogott emberi „szubjektivitás” létmódját,¹⁷ mivel Kantnál alapvetően hiányzik az a kérdésfeltevés, amely a hagyományos ontológiai diskurzustól eltérően nem a szubsztancia kategóriájában rögzíti a létmegértés elsődleges forrását. Ily módon Kantnak az ember tulajdonképpeni létszerkezetéhez sincs pozitív hozzáférése. „[...] (Kant) sehol sem mondja, hogy az emberre tekintettel az egzisztencia és az ittlét fogalmának más értelme van, vagy hogy milyen értelme van.”¹⁸

Elemzésünk soron következő részében a *Lét és időben* megjelenő szubjektivitás-kritikát helyezzük fókuszpontba. A korai főműben Heidegger elsősorban a kanti szubjektivitás-felfogásnak a saját ontológiai koncepciója szemszögéből relevánsnak tekinthető hiányosságaira mutat rá, a pozitív eredmények kiemelése jellemzően nem kerül előtérbe. Heidegger szerint Kant elmélete a transzcendentális szubjektivitás (*appercepció*) *a priori* szerkezetéről és működéséről nélkülözi mind a *Dasein* egzisztencia-szerkezete, mind a világfenomén adekvát megértését. A képzetek sokféleségének egy tudatban megvalósuló szintézisét megalapozó transzcendentális princípium *A tiszta ész kritikájában* az emberi megismerés legelső alapelveként fogalmazódik meg.¹⁹ Heidegger szerint Kant a szubjektum és az objektum interakcióját két kéznéllevő dolog közvetlen egymásra-hatásaként ragadja meg, ily módon a létezők ontikus horizontjának foglya marad.²⁰

A fentiekből következik, hogy az appercepció szintetikus egységének tételezése során Kant számára az Én mint Önmaga annak autentikus létmódjában elérhetetlen maradt. Nem jut el az Önmaga adekvát értelmezéséhez, pusztán egy kéznéllevő szubsztancia (*res cogitans*) önmagával való azonosságát posztulálja.²¹ „Az Önmaga létére vonatkozó ontológiai kérdést meg kell szabadítanunk attól, ami előzetesen mindig kézenfekvőnek tűnik, [...] hogy egy stabilan kéznéllevő önmaga-dologként kezeljük.”²² Az ily módon koncipiált szubjektum nem rendelkezhet a *világ* fenoménjének megfelelő jelentésével sem, mivel „Az én gondolkodom”-nak az appercepcióban megvalósuló szintézise kizárólag világonbelüli (tehát a „kéznéllevőség” létmódjával felruházott) tárgyakra vonatkozhat, az én-szubjektumot is beleértve.²³ A szubjektivitás e struktúrája éles ellentétben áll a

17 I. m. 179.

18 I. m. Uo.

19 Kant 2004b, 147. sk.

20 Heidegger 2001a, 237.

21 I. m. 370.

22 I. m. 374.

23 I. m. 369-370.

jelenvalólét mint *Világban-benne-lét* egységes fenoménjével. Kant tehát azért tekinthette reálishan fennálló problémának az értelem transzcendentális egység-funkcióinak a lehetséges tapasztalat tárgyaira való alkalmazását, mert lényegében egy izolált szubjektumot gondolt el, mely ontológiai értelemben elkülönül a tárgyak (jelenségek) összességétől.²⁴ Heidegger e belátásból kiindulva arra következtet, hogy Kantnak az Én-szubjektum ontológiai kitüntettségének igazolása érdekében egy, a reális objektivitás dolog szférájától létszerűen elkülönített, „világnélküli” szubjektumot kellett tételeznie. Ennek eredményeként kerül alapvető ellentétbe a *Dasein*-analízis célkitűzésével, amely a szubjektív és objektív létszféra között fennálló radikális különbséget, mely a hagyományos ontológiák számára módszertani „iránymutatóként” szolgált, már a kiindulópont vonatkozásában érvénytelennek tekinti. Hubert L. Dreyfus álláspontja szerint Heidegger leglényegesebb és egyben legradikálisabb filozófiai újítása éppen ezen a ponton ragadható meg: azt szorgalmazza, hogy a metafizika történetét kezdettől fogva meghatározó, ezzel együtt megoldhatatlannak látszó problémákat generáló ismeretelméleti megközelítést az egzisztenciál-ontológiai problémakezeléssel kell helyettesítenünk. A kanti szubjektum-modell ennél fogva a *Dasein* nem-tulajdonképpeni létmódját vetíti előre. E létmód keretein belül a jelenvalólét a környező-világban útjába kerülő dologszerű létezők viszonyai között érti meg magát. A *Dasein* egységes fenoménjével szembeállított kanti szubjektum-objektum dualizmus tehát azt eredményezi, hogy az Én elsődlegesen nem önmagára támaszkodik, hanem egzisztenciáját más, tőle független létezőkhöz viszonyítva határozza meg.²⁵ „A természetes Én-ről való beszéd az Akárki-Önmaga sajátja.”²⁶ Heidegger kritikai álláspontjának relevanciáját az egzisztenciális analitikának a korábbi, prefenomenológiai attitűddel szembeni oppozíciója biztosítja, amely magában foglalja a világfogalommal összefüggésben meglévő alapvető jelentésbeli különbséget.

Konklúzió

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy amennyiben a kanti én-interpretáció egészéhez a *Dasein*-analízis módszertani megfontolásai felől közelítünk, a vele szemben megfogalmazott heideggeri kritika megalapozottnak és relevánsnak tekinthető. Elemzéseink láthatóvá tették, hogy Heidegger interpretációjában a

24 I. m. 372.

25 I. m. 372-373.

26 I. m. 372.

szubjektivitás transzcendentálfilozófiai megközelítése egy olyan elméletként nyer értelmet, amely a leglényegesebb pontokon a fundamentálonológia által kitűzött célokat vetíti előre. Ez az elemzések során abban mutatkozott meg, hogy Heidegger mindvégig magától értetődőnek tekinti, hogy Kant végső célja éppúgy az emberi létmód egészének teljességre törekvő és rendszeres filozófiai felvázolása, mint a jelenvalólét egzisztenciális analitikájának, illetve a rajta alapuló fundamentálonológiának. Azonban a legalapvetőbb kérdésben, ti. az emberi létmód egészét átfogó ontológia módszertani elvei tekintetében radikális eltérések mutatkoznak meg. Emiatt különösen fontos, hogy az ontológiatörténet egészének destrukcióját vezérelvül választó egzisztenciális analízis éppen az Énnel mint az emberi egzisztencia metafizikájának kulcsfogalmával összefüggésben kísérli meg tisztázni a filozófia addigi története során mindvégig téves kiindulópontból értelmezett alapvető problémákat. A heideggeri gondolatmenetek elemzése során a filozófia története során feltáruló metafizikai „tévedéssorozat” az, amely a *Lét és idő* legelső fejezetében félreérthetetlenül jelzi a filozófus azon törekvését, hogy egy radikálisan új ontológiai kiindulópontot tételezzon. Eszerint a lét értelmére irányuló kérdéssel kapcsolatos legnagyobb probléma nem a rá adandó válasz hiányában rejlik, hanem abban, hogy a kérdést a nyugati metafizika eddigi története során még senkinek sem sikerült megfelelően feltennie.

Irodalom:

Dreyfus, Hubert L. 1991. *Being-in-the-World. A commentary on Heidegger's Being and Time*. Cambridge, Cambridge University Press.

Fehér M. István 1992. *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Budapest, Göncöl.

Heidegger, Martin 2001. *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály et al. Budapest, Osiris.

Heidegger, Martin 2001. *A fenomenológia alapproblémái*. Ford. Demkó Sándor. Budapest, Osiris.

Kant, Immanuel 2004. *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Budapest, Osiris.

Kant, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest, Atlantisz.